

УДК 343.2

М. М. Єфімов*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Усі кримінальні правопорушення розслідуються в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що виявилися втягнутими у сферу кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, що залишаються невідомими для слідчого. Ця складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні розслідуваної події. Така обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації. Іншими словами, це існуюча на даний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Ситуацією в буквальному її значенні є сама реальність, яка виникає на певному етапі провадження. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності досліджувана наукова категорія не втрачає своєї актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток окремих наукових категорій криміналістики, в тому числі й типових слідчих ситуацій, внесли такі вчені як Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, С. В. Веліканов, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Колмацький, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічов, В. П. Лавров, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, П. Д. Нестеренко, М. І. Порубов, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіппов, М. П. Яблоков та інші. Однак, питання типових слідчих ситуацій під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень науковцями комплексно не досліджувалися.

Метою даної статті є висвітлення типових слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Наукова категорія, яку ми будемо досліджувати, має важливе значення для розслідування будь-якого кримінально караного діяння. З огляду на зазначене доречно висвітлити окремі її визначення. Зокрема, В. Г. Колмацький наголошує на тому, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Автор зазначає, що вона є тактичним

засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [5, с. 337-346]. Доречно вважати думку Р. Л. Степанюка, який акцентує увагу на тому, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування [7, с. 111].

Слід зазначити, що у ході розслідування слідчий ознайомлюється з великою кількістю речових доказів, документів. Будь-яка уповноважена особа в ході кримінального провадження реалізує це з метою безпосереднього отримання інформації в результаті проведення оперативно-розшукових і слідчих (розшукових) дій. Враховуючи це, приймаються відповідні рішення про організацію та планування процесу розслідування злочинів, використання допомоги спеціалістів й інших підрозділів органів внутрішніх справ. Дані про обставини вчинення злочину є предметом аналізу у процесі розслідування. Сукупність зазначеної інформації, отриманої з різних джерел, становить зміст слідчої ситуації.

Ми підтримуємо позицію В. В. Тіщенко, який вказує на те, що під час початкового етапу розслідування вирішуються наступні завдання: 1. Виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах». 2. Вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація. 3. З'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації. 4. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин. 5. Визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування. 6. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу. 7. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 8. Збирання і вивчення відомостей про особистість по-

терпілого. 9. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання [8, с. 137].

Вказані задачі повинні вирішуватись в залежності від факторів, які мають місце під час досудового розслідування. На основі проведеного опитування працівників правоохоронних органів, ми зробили висновок, що факторами, які впливали на те, що розслідувані ними випадки вчинення кримінальних правопорушень проти моральності, залишались нерозкритими, були наступні. Так, до об'єктивних факторів віднесено:

- прихований характер протиправних діянь – 67%;
- знищення правопорушниками слідів, знарядь й засобів злочину (записів з камер відеоспостереження, комп'ютерної техніки) – 79%;
- активна протидія розслідуванню (використання корумпованих зв'язків в органах влади й управління, правоохоронних органах) – 16%;
- відсутність свідків й очевидців злочинної події – 49%.

Серед суб'єктивних факторів нами виділено такі:

- недостатнє використання науково-технічних засобів при проведенні процесуальних дій – 83%;
- неякісне проведення розшукових заходів при встановленні правопорушника за «гарячими» слідами – 53%;
- вибіркоче використання спеціальних знань – 48%;
- відсутність чіткого планування й системності в організації початкового етапу розслідування – 62%;
- помилки в оцінці наявної інформації та доказів – 27%.

Досудове розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень починається в більшості випадків у результаті проведення перевірок дій: слідчих, оперативно-розшукових, адміністративних. Аналіз матеріалів цих перевірок дозволив виявити декілька типових ситуацій, основою формування яких служить інформація, що міститься в них, про обставини, що утворюють предмет доказування. На відміну від більшості типових ситуацій початкового етапу розслідування, властивих іншим видам злочинів, досліджувані кримінальні правопорушення характеризуються тим, що на початок кримінального провадження, як правило, є відомості про підозрюваних або вони безпосередньо встановлені (підозрювані/затримані).

Ми підтримуємо позицію Л. Я. Драпкіна, який зазначив, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальній справі, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати

дій сторін [2, с. 28]. В цьому ракурсі є переконливою думка Т. С. Волчецької, яка визначила наступні етапи виникнення слідчих ситуацій: 1-й етап – безкримінальний – це соціальні ситуації, в якості юридично значущих виділяються ті з них, що зачіпають суспільні блага і цінності, що охороняються законом. Вони врегульовані за допомогою правових засобів – норм права, правовідносин, актів застосування права. При появі криміногенних факторів соціальна ситуація може трансформуватися в криміногенну, яка доволі часто передуює вчиненню злочину, реально містить у собі умови й обставини, сприятливі для реалізації злочинних задумів; 2-й етап – кримінальний період. Для виникнення кримінальних ситуацій необхідно, щоб в попередній ситуації певний суб'єкт почав реалізовувати злочинні дії, переслідуючи злочинну мету і маючи асоціальну установку. Дії такого суб'єкта відкривають серію кримінальних ситуацій, що являють собою систему із поєднання передкримінальних, власне кримінальних та посткримінальних ситуацій; 3-й етап – криміналістичний (етап пошуково-пізнавальної діяльності). У випадку виявлення ознак злочину компетентними органами виникає ланцюг ситуацій криміналістичної сфери. В числі криміналістичних ситуацій вчена виділяє дослідчу, слідчу, оперативно-розшукову, експертну та судову ситуації; 4-й етап – наукового криміналістичного дослідження (етап створення окремих методик і рекомендацій з розслідування злочинів) [1, с. 44-45].

В свою чергу, С. С. Чернявський у типовій слідчій ситуації визнає інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [10, с. 405].

Цікавою є позиція С. А. Циркуна, який класифікував кримінальні справи за джерелом первинної інформації про злочини, а саме: 1) кримінальні справи, порушені за оперативними матеріалами і 2) кримінальні справи, за якими факт сутенерства виявлений слідчим в ході розслідування кримінальної справи про інший злочин. Науковець наголосив на тому, що від цього залежить набір способів збирання первинної інформації. У разі неповноти отриманої інформації на момент порушення кримінальної справи фактор раптовості при виробництві первинних слідчих дій в значній мірі буде втрачено, оскільки про порушення кримінальної справи в той же день повідомляється особі, щодо якої її порушено. При нестачі вихідних інформаційних даних слідчий позбавлений можливості відразу спланувати, підготувати і провести невідкладні слідчі дії таким чином, щоб факт сповіщення підозрюваних осіб про порушення кримінальної справи не став на заваді викриттю їх у злочинній діяльності [9, с. 11].

Говорячи про утворення типових слідчих ситуацій під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, звернемося до думок науковців, які працювали в цьому напрямку.

Так, на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, Д. С. Кирюха виокремлює такі типові слідчі ситуації: а) злочинець відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини злочину – 21%. У даному випадку, головним завданням слідчого є збирання інших доказів вини особи для повідомлення йому про підозру; б) злочинець відомий, але доказів недостатньо для повідомлення про підозру – 49%. Це найбільш складна слідча ситуація. Важливого значення набуває вміння слідчого якісно провести огляд місця розпусти, допитати свідків злочину і відповідно до отриманої інформації призначити найбільш оптимальний перелік судових експертиз, що дозволить довести причетність певної особи до конкретних дій; в) злочинець відомий, але він переховується від слідства і суду – 17%. За цієї ситуації слідчому необхідно вжити вичерпних заходів для швидкого встановлення його місця знаходження й затримання; г) злочинець невідомий – 13%. Ця ситуація визначається потребою максимальної фіксації матеріальних й ідеальних слідів злочину, здійснення заходів щодо встановлення й розшуку злочинця та можливих його співучасників, а також виявлення інших епізодів злочинної діяльності [3, с. 77].

В свою чергу, М. В. Куратченко стосовно початкового етапу розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією наголошував на існуванні таких типових слідчих ситуацій як: 1) злочинець (сутенер, повія) відомий, є достатні фактичні дані, які свідчать про конкретні обставини кримінального правопорушення та його причетності до нього; 2) виявлено факт здійснення сутенерства чи втягнення особи в заняття проституцією, злочинець відомий, але доказів для повідомлення про підозру недостатньо; 3) злочинець (сутенер, повія) відомий, наявні матеріальні сліди злочину й очевидці злочинної події, але він переховується від слідства та суду; 4) злочинець невідомий, відсутні матеріальні сліди та очевидці злочину [4, с. 92].

А вже С. А. Циркун за способом розміщення виділяє місця розпусти, що розміщуються в житловому секторі, та ті, які розміщуються поза житлового сектора. За способом прийому замовлень він виокремлює місця, в яких: а) замовлення бере адміністратор місця надання послуг інтимного характеру (умовно кажучи, резидент злочинної організації); б) замовлення приймає будь-яка з повій; в) замовлення приймає спеціально залучений оператор. По виду послуг, що надаються місця для заняття проституцією виокремлюються такі:

з наданням традиційних сексуальних послуг і місця з наданням нетрадиційних послуг сексуального характеру. По механізму підбору осіб, які займаються проституцією, місця розпусти поділяються: з принципом добровільної вербування; пов'язані з залученням в проституцію з елементами примушування або обману [9, с. 11].

Зі свого боку, В. О. Лазарев, на основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики, визначив такі типові слідчі ситуації, які виникають під час розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією: а) особа, яка втягнула неповнолітнього в заняття проституцією, відома, є достатні фактичні дані, які свідчать про конкретні обставини злочину та її причетності до нього – 19%; б) злочинець (сутенер) відомий, але недостатньо доказів для повідомлення йому про підозру – 47%; в) особа, яка втягнула неповнолітнього в заняття проституцією, відома, наявні матеріальні сліди й очевидці злочину, але вона переховується від слідства й суду – 18%; г) наявний факт втягнення неповнолітнього в заняття проституцією, але відсутні матеріальні сліди й очевидці злочину, особу злочинця не встановлено – 16% [6, с. 111].

На основі вивчення матеріалів судово-слідчої практики нами було сформульовано наступні типові слідчі ситуації, які можуть виникнути на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти моральності:

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальні та особистісні сліди кримінального правопорушення, підозрювані відсутні (19%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа йде на співпрацю зі слідством (16%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює зі слідством (22%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, підозру не пред'явлено (43%).

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін. Виокремлено типові слідчі ситуації, які можуть виникнути на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти моральності:

надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальні та особистісні сліди кримінального правопорушення, підозрювані відсутні; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа йде на співпрацю зі слідством; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює зі слідством; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, підозру не пред'явлено.

Література

1. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуация : монографія / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Калининград, 1997. 248 с.
2. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: Сб. науч. тр. 1975. Вып. 41. С. 27–29.
3. Кирюха Д. Е. Следственные ситуации, версии и планирование расследования с целью установления обстоятельств создания или содержания мест разврата и сводничества. *Право и политик*. Бишкек, 2014. № 2. С. 75–78.
4. Куратченко М.В. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: зб. наук. праць*. 2017. № 2. С. 227–234.
5. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Кошукова, В. Г. Коломацького. М. : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.
6. Лазарев В.А. Типичные следственные ситуации расследования вовлечения несовершеннолетнего в занятие проституции и сутенерстве. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2017. № 3. С. 107–112.
7. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 110–115.
8. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
9. Цыркун С. А. Выявление и расследование преступлений, связанных с содержанием притонов для занятия проституцией : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Москва: Московская государственная юридическая академия. 2004. 21 с.
10. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / К., 2010. 610 с.

Анотація

Єфімов М. М. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень

проти моральності. Розглядаються типові слідчі ситуації під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Автор акцентує увагу на тому, що усі кримінальні правопорушення розслідуються в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що виявилися втягнутими у сферу кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, що залишаються невідомими для слідчого. Ця складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні розслідуваної події. Така обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації. Іншими словами, це існуюча на даний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Ситуацією в буквальному її значенні є сама реальність, яка виникає на певному етапі провадження.

Зазначається, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін.

Підтримується позиція, що під час початкового етапу розслідування вирішуються наступні завдання: 1. Виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах». 2. Вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що містяться в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація. 3. З'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації. 4. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин. 5. Визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування. 6. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу. 7. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 8. Збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого. 9. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, моральність, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, тактичний прийом, організація.

Анотація

Єфімов М. М. Типичные следственные ситуации при расследовании уголовных преступлений против нравственности. – Стаття.

Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования уголовных преступлений против нравственности. Рассматриваются типичные следственные ситуации при расследовании этой категории уголовных преступлений.

Автор акцентирует внимание на том, что все уголовные правонарушения расследуются в конкретных условиях времени, места, окружающей среды, взаимосвязи с другими процессами объективной действительности, поведением лиц, оказавшихся втянутыми в сферу уголовного судопроизводства, и под влиянием других факторов, остаются неизвестными для следователя. Эта сложная система взаимосвязей образует ту конкретную обстановку, в которой работает следователь и другие субъекты, участвующие в доказывании расследуемого события. Такая обстановка получила в криминалистике общее название следственной ситуации. Другими словами, это существующая на данный момент реальность, в условиях которой действует сле-

дователь. Ситуацией в буквальном ее значении является сама реальность, которая возникает на определенном этапе производства.

Отмечается, что следственная ситуация - это динамическая информационная система, элементами которой являются существенные признаки и свойства обстоятельств, имеющих значение в уголовном производстве, связи, отношения между ними, а также участниками процесса расследования, наступили, и предполагаемые результаты действий сторон.

Поддерживается позиция, при первоначальном этапе расследования решаются следующие задачи: 1. Выявление и фиксация доказательственной информации по преступлению, расследуется по «горячим следам». 2. Принятие мер для предотвращения потери доказательственной информации, содержащейся в следах, документах, других объектах, ее своевременное выявление и фиксация. 3. Выяснение и оценка сложившейся после возбуждения уголовного дела следственной ситуации. 4. Выявление источников информации о расследованном преступлении. 5. Определение направления расследования и разработка плана расследования. 6. Избрание форм и методов взаимодействия с органами и службами, осуществляющими оперативно-розыскную работу. 7. Поиск и получение информации о механизме и обстановке совершенного преступления. 8. Сбор и изучение сведений о личности потерпевшего. 9. Поиск, получение и анализ информации о лицах, совершивших преступление, их розыск и задержание.

Ключевые слова: уголовное преступление, нравственность, типичные следственные ситуации, следователи (розыскные) действия, тактический прием, организация.

Summary

Yefimov M. M. Typical investigative situations in the investigation of criminal offenses against morality. – Article.

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. Typical investigative situations during the investigation of this category of criminal offenses are considered.

The author emphasizes that all criminal offenses are investigated in specific conditions of time, place, environment, and relationship with other processes of objective reality, the behavior of persons involved in criminal proceedings, and under the influence of other factors that remain unknown to the investigator. This complex system of relationships creates the specific environment in which the investigator and other actors involved in proving the event under investigation work. This situation has received the general name of the investigative situation in criminology. In other words, this is the current reality in which the investigator operates. The situation in its literal sense is the reality itself, which arises at a certain stage of the proceedings.

It is noted that the investigative situation is a dynamic information system, the elements of which are the essential features and properties of the circumstances relevant to the criminal proceedings, connections, relations between them, as well as participants in the investigation process and the expected results of the parties.

The position is supported that during the initial stage of the investigation the following tasks are solved: 1. Identification and fixation of evidentiary information on the crime, which is being investigated on the «hot leads». 2. Taking measures to prevent the loss of evidentiary information contained in traces, documents, other objects, its timely detection and fixation. 3. Clarification and assessment of the investigative situation formed after the initiation of a criminal case. 4. Identification of sources of information about the investigated crime. 5. Determining the direction of the investigation and developing an investigation plan. 6. Choosing the form and methods of interaction with bodies and services carrying out operational and investigative work. 7. Search and obtain information about the mechanism and circumstances of the crime. 8. Collection and study of information about the identity of the victim. 9. Search, receipt and analysis of information about persons who have committed a crime, their search and detention.

Key words: criminal offense, morality, typical investigative situations, investigative (search) actions, tactics, organization.